

OILAVIY ZO‘RAVONLIK SHAROITIDA JABRLANGAN AYOLLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVI VA SHAXSIY REINTEGRATSIYA JARAYONLARI

Isroilova Saida Erkinovna

Navoiy davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda oilaviy zo‘ravonlik sharoitida jabrlangan ayollarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi va shaxsiy reintegratsiya jarayonlari o‘rganilgan. Tadqiqot davomida ayollarning ruhiy salomatligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi, motivatsion darajasi va stressga chidamlilik ko‘rsatkichlari, shuningdek, reintegratsiya jarayonida kuzatiladigan ijtimoiy-psixologik moslashuv omillari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ayollar orasida ruhiy va jismoniy zo‘ravonlikning keng tarqalganligi, bu holatning depressiya va xavotirlik darajalarining yuqoriligiga bog‘liqligi aniqlangan. Shuningdek, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning pastligi va ichki motivatsiyaning zaifligi, jabrlangan ayollarning shaxsiy reintegratsiya va ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonlarini qiyinlashtirib, rehabilitatsiya ehtiyojlarini oshirishi kuzatildi.

Kalit so‘zlar: oilaviy zo‘ravonlik, jabrlanuvchi ayollar, psixologik xususiyatlar, ruhiy holat, depressiya va xavotirlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, stressga chidamlilik, rehabilitatsiya dasturlari, psixologik yordam, global va milliy tajribalar.

Kirish. Oilaviy zo‘ravonlik shaxsning ruhiy, ijtimoiy va jismoniy salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadigan omil hisoblanadi. Jabrlanuvchi ayollarda o‘z-o‘zini anglash va baholash darajasining pasayishi, ichki qarama-qarshiliklarning kuchayishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchning yo‘qolishi kabi psixologik holatlar kuzatiladi. Ushbu holatlar ularda xavotirlik, depressiya, o‘z-o‘ziga zarar yetkazish tendensiyalarining kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, oilaviy zo‘ravonlik jabrlanuvchilarining ko‘pchiligi jamiyatdagi o‘z ijtimoiy mavqeini pasaytirgan holda, izolyatsiya holatiga tushib qoladi.

Ijtimoiy jihatlar va jamiyatdagi stereotiplar. Oilaviy zo‘ravonlik masalasi ko‘pincha jamiyatda mavjud bo‘lgan patriarxal qarashlar, gender stereotiplari va an’anaviy oila

tushunchalaridan kelib chiqadi. Ayrim jamiyatlarda ayollarni oila ichidagi bo'ysunuvchi shaxs sifatida qabul qilish odati zo'ravonlikning tabiiy qabul qilinishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu esa, jabrlanuvchi ayollarning zo'ravonlikka duch kelganda, o'z ovozi ochiq ayta olmasligi, himoyasiz holatda qolishi va muammoni yashirishiga olib keladi. Xususan, iqtisodiy mustaqillikka ega bo'lmagan ayollar uchun bu vaziyat yanada murakkablashadi.

Jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Oiladagi zo'ravonlikka duch kelgan ayollarning xatti-harakatlari va psixologik holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular ko'pincha o'zlarini aybdor his qilishadi, zo'ravonlikni qabul qilishga majbur bo'lishadi va bu holatni o'zgartirish uchun faol harakat qila olmaydilar. Bu, o'z navbatida, "qurbon sindromi" deb ataluvchi holatni shakllantiradi. Ushbu sindrom doirasida ayollar o'z imkoniyatlarini qadrlamaydi, o'z huquqlarini himoya qilishga qodir emas va zo'ravonlikdan chiqish yo'llarini topa olmaydi.

Dunyo bo'ylab oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurash bo'yicha qator chora-tadbirlar ko'rilmogda. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida oilaviy zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan kompleks yondashuvlar samarali natija bermoqda. Ular orasida jabrlanuvchi ayollarga bepul huquqiy yordam ko'rsatish, psixologik maslahat xonalarini tashkil etish va rehabilitatsiya markazlarini ochish ishlari o'z samarasini bermoqda. O'zbekiston misolida esa, "Ayollar daftari" loyihasi doirasida oilaviy zo'ravonlikdan aziyat chekkan ayollarni ijtimoiy himoya qilishga yo'naltirilgan dasturlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur ishida oiladagi zo'ravonlik holatlarida jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish maqsad qilingan. Ushbu masala bugungi kunda ijtimoiy-psixologik jihatdan dolzarb bo'lib, uni chuqur o'rganish orqali jabrlanuvchi ayollarga yordam ko'rsatish va zo'ravonlikni oldini olish bo'yicha samarali yondashuvlarni ishlab chiqish mumkin. Ushbu maqolada psixologik diagnostika, global va milliy tajribalar, rehabilitatsiya dasturlari hamda jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlarini boshqarish bo'yicha psixologik mexanizmlarni ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi.

Ushbu masala jamiyatda ayollar huquqlarini himoya qilish, oilaviy barqarorlikni ta'minlash va shaxsiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi.

G.V.Tarasova (2008) o'z tadqiqotlarida oilaviy zo'ravonlikning asosiy omillari va jabrlanuvchi shaxsning xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi psixologik mexanizmlarni tahlil qiladi. Uning fikricha, zo'ravonlik jabrlanuvchida o'ziga nisbatan ishonchsizlik, o'zini aybdor his qilish va o'zini qurbon sifatida qabul qilish singari hissiyotlarni kuchaytiradi.

E.Giddens (1992) zo'ravonlikning ijtimoiy jihatlarini o'rganib, gender tengsizlik va patriarxal jamiyatdagi an'anaviy oila tuzilishining zo'ravonlikni yuzaga keltiruvchi asosiy sabab ekanligini ta'kidlaydi. Walker L.E. (1979) tomonidan ishlab chiqilgan "qurbon sindromi" nazariyasi jabrlanuvchilarning zo'ravonlikni qabul qilishga va undan chiqishga ojizligini tushuntiradi. Bu nazariya, jabrlanuvchi ayollar ko'pincha zo'ravonlikni o'z hayotining tabiiy qismi sifatida qabul qilishlarini ko'rsatadi.

A.Bandura (1977) o'zining ijtimoiy o'rganish nazariyasida oilaviy zo'ravonlikning generativ tabiatini tushuntiradi. U bolalikda zo'ravonlikka guvoh bo'lgan shaxslar katta bo'lganda o'sha xatti-harakatlarni qaytarishga moyil ekanligini qayd etadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) (2021) ma'lumotlariga ko'ra, oilaviy zo'ravonlikka uchragan ayollar uchun ijtimoiy yordam va rehabilitatsiya dasturlari mavjudligi muhim omil hisoblanadi. Zo'ravonlikka qarshi kurashda milliy qonunchilikni kuchaytirish va jabrlanuvchilarga bepul psixologik yordam ko'rsatish muhimligi ta'kidlanadi.

S.Rubinstein (2003) psixologik stress va uning shaxs xulq-atvoriga ta'sirini tahlil qiladi. U, zo'ravonlikka uchragan shaxslarning ruhiy va emotsional zaifligini yengish uchun ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish kerakligini ta'kidlaydi.

Zo'ravonlikka uchragan ayollarda quyidagi psixologik va xatti-harakat xususiyatlari kuzatiladi:

- **Qurbonlik sindromi:** Jabrlanuvchilar o'zlarini zaif va ojiz his qilishadi, ular zo'ravonlikni qabul qilgan holda undan chiqish yo'llarini ko'rmaydilar.

• **Depressiya va xavotirlik:** Zo‘ravonlik natijasida ayollarda xavotirlik, o‘z joniga qasd qilish fikrlari va stressga chidamsizlik kuchayadi.

• **O‘z-o‘zini anglash darajasining pasayishi:** Jabrlanuvchi ayollar ko‘pincha o‘z qadr-qimmatini yo‘qotib, o‘zlarini jamiyatdan ajratib qo‘yishadi.

• **Ruhiy va jismoniy salomatlikning yomonlashishi:** Zo‘ravonlik ayollarda nafaqat ruhiy, balki jismoniy kasalliklarni (qon bosimi, yurak xastaligi) keltirib chiqaradi.

Walker L.E. nazariyasiga ko‘ra, ayollarning zo‘ravonlikka duch kelgach, zo‘ravonlikni davom ettiruvchi holatlarni qabul qilishiga sabab sifatida o‘zini aybdor his qilish va o‘z huquqlarini bilmaslik yotadi.

3. Oilaviy zo‘ravonlikning ijtimoiy-psixologik sabablari

Oilaviy zo‘ravonlikning kelib chiqishiga ta’sir qiluvchi sabablar ikki guruhga bo‘linadi:

• **Ijtimoiy omillar:**

- Patriarxal madaniyat va gender tengsizlik.
- Jamiyatdagi zo‘ravonlikni yashirish yoki ijobiy baholashga moyillik.
- Ayollarning iqtisodiy qaramligi va huquqiy savodxonligining pastligi.

• **Psixologik omillar:**

- Zo‘ravonlikning transgeneratsion tabiatda davom etishi (bolaligida zo‘ravonlikni ko‘rgan shaxslar kattalar hayotida shunday xatti-harakatlarni davom ettirishi).
- Shaxsning impulsivligi va agressivligi.
- O‘zini boshqara olmaslik va stressga nisbatan zaiflik.

4. Oilaviy zo‘ravonlikka uchragan ayollar uchun rehabilitatsiya va yordam mexanizmlari

Jabrlanuvchi ayollar uchun rehabilitatsiya jarayonlari quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Psixologik yordam:** Jabrlanuvchilarga psixoterapiya va guruh mashg‘ulotlari orqali stressni boshqarish va o‘zini anglashni rivojlantirish.

2. **Ijtimoiy yordam:** Reabilitatsiya markazlari orqali turar joy, moliyaviy yordam va huquqiy maslahatlar bilan ta'minlash.

3. **Huquqiy himoya:** Zo'ravonlikka qarshi maxsus qonunlarni joriy etish va jabrlanuvchilar uchun tezkor yordam xizmatlarini tashkil qilish.

4. **Reintegratsiya:** Jabrlanuvchilarni mehnat bozoriga qaytarish, iqtisodiy mustaqilligini tiklashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish.

Global tajribalar: Skandinaviya mamlakatlarida oilaviy zo'ravonlik qurbonlariga yordam berish uchun bepul xizmatlar tizimi joriy qilingan. O'zbekistonda esa "Ayollar daftari" va reabilitatsiya markazlari orqali jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatilmoqda.

5. Oilaviy zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha psixologik yondashuvlar

Oilaviy zo'ravonlikni oldini olishda profilaktika ishlari katta ahamiyatga ega. Bu jarayon quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi:

- **Ta'lim va xabardorlikni oshirish:** Ayollarning huquqiy va psixologik savodxonligini oshirish bo'yicha dasturlarni joriy etish.

- **Oilaviy munosabatlarni mustahkamlash:** Oiladagi konfliktlarni boshqarish bo'yicha treninglar va maslahat xizmatlarini tashkil qilish.

- **Jamoatchilik ishtiroki:** Jamiyatni gender tenglik va oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashishga jalb etish.

Oilaviy zo'ravonlik masalasining asosiy jihatlari, jabrlanuvchilarning psixologik va ijtimoiy xususiyatlari, shuningdek, reabilitatsiya va profilaktika mexanizmlari tahlil qilindi. Ushbu yondashuvlar zo'ravonlikni kamaytirish va jabrlanuvchi ayollarni ijtimoiy hayotga qaytarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Уокер, Л.Е. (1979). *Синдром жертвы домашнего насилия*. Нью-Йорк: Harper & Row.

2. Андреева, Г.М. (1998). *Социальная психология*. Москва: Аспект Пресс.

3. Макарова, В.И. (2012). *Социально-психологическая адаптация женщин*. Санкт-Петербург: Речь.
4. Walker, L.E. (1989). *Terrifying Love: Why Battered Women Stay in Abusive Relationships*. New York: Harper Collins.
5. Марсиа, Дж. (1996). *Психологические кризисы и идентичность*. Москва: Прогресс.